

Voor Joden verboden

JUDA
1982

JUDA

FRANK ELIËNS

Voor Joden verboden

*Hoe de Joodse gemeenschap
uit Nijmegen verdween
1940-1945*

Boom Amsterdam

Voor Maarten, Joost, Pieter en Daan

Inleiding

- Nijmegen als opvangstad voor Joodse vluchtelingen 9
'Wij kochten ons eigen doodvonnis': de aanmeldingsplicht voor mensen met een Joodse afkomst 29
De politie en de jacht op Joden 35
Razzia's 39
De jacht op gemengd gehuwde Joden, maart 1944 50
'Pecunia non olet' – het confisqueren van Joods bezit 60

Joods-Nijmeegse slachtoffers

- ABRAHAMSOHN-SICHEL — AZDERBAL 71-77
BAAIJ-VAN DER KLEIN — BUSNAC 77-95
CHAIM — CUTZIEN 96-104
DIJK — DRUKKER 105-111
EISENDRATH — EMBDEN 111-119
FARRO — FRIEDBERG 119-133
GANZ — GRÜNHUT-LITMAN 133-164
HAAS — HUIDEN 165-173
ISAACSON 173-175
JACOB — JONG 175-182
KAAS-RUBENS — KWIAT 182-194
LANGSTADT — LÖWENSTEIN 195-226
MARCAS — MUG 226-239
NEUFELD — NORTHEIMER 239-241
OPPENHEIM-JOSEPHUS JITTA — OPPENHEIMER 241-242
PELS — PRONT 243-257
RODRIGUES-REINDORP — RUBENS 258-260
SALOMONS — STOLZENBERG 261-283
THIJN — TOKKIE 283
VELLEMAN — VYTH 283-302
WALLACH — WURMS 302-316
ZADICK — ZWARENSTEIN 317-323

Korte levensschetsen van bij de Jodenvervolging betrokkenen

- APEREN — WINGERDEN 327-348

- Bibliografie 351
Illustratieverantwoording 354
Register van namen 355

Woord vooraf

Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen,
en herhaal ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.

Deze laatste regels uit het gedicht 'Vrede' van Leo Vroman, die zelf slachtoffer van de Tweede Wereldoorlog was, maken duidelijk hoe intens pijnlijk en allesoverheersend de impact van oorlogsgeweld op de mens was en nog steeds is.

De totstandkoming van dit boek kent een lange voorgeschiedenis. In september 1975 verhuisde ik van Eindhoven naar Nijmegen om de opleiding voor archivaris te volgen en bij het Gemeentearchief te gaan werken; geschiedenis was van jongs af aan mijn grote passie. Ik werd al snel geraakt door het geweld van de Tweede Wereldoorlog dat Nijmegen had geteisterd. Dat was niet alleen zichtbaar in de stad, het was vooral het verhaal van de mensen die met dat geweld geconfronteerd waren. Destijds was het nog geen gemeengoed om te praten over het verdriet van de Tweede Wereldoorlog. Pas in het midden van de jaren tachtig kwam daar aandacht voor, en die aandacht is alleen maar groter geworden.

In 1995 organiseerde ik voor het Gemeentearchief, in samenwerking met het Gemeentelijk Informatiecentrum Open Huis, een grote tentoonstelling over Nijmegen in de Tweede Wereldoorlog: 'Nijmegen tussen bezetting en bevrijding'. Bij die gelegenheid werd het gelijknamige boek gepubliceerd, met een eerste overzicht van alle omgekomen Nijmeegse Joden. Speciaal voor die gelegenheid werd de documentaire *Drie Joodse getuigenissen* gemaakt. Een documentaire waarin mevrouw Dinie van Duuren-Vrengel en de heren Louis de Wijze en Harry van Geuns hun verhaal vertellen over onderduiken, deportatie en het wonder van het overleven van de oorlog als Joodse Nijmegenaren. Hun verhalen en het onderzoek dat ten grondslag lag aan de tentoonstelling, het boek en de documentaire waren voor mij aanleiding om vervolgonderzoek te gaan doen naar de grootste zwarte, en onbeschreven bladzijde uit de geschiedenis van Nijmegen, de vervolging van de Joodse Nijmegenaren in de Tweede Wereldoorlog. De titel *Voor Joden verboden* is ontleend aan de door de Duitse bezetter uitgevaardigde verordening VO 138/1941 waarin

bepaald was dat er borden met de tekst ‘Voor Joden verboden’ werden aangebracht in parken, theaters, die-rentuinen, cafés, restaurants, bibliotheken en leesza-len, hotels, pensions, bioscopen, schouwburgen en musea.

Naast het voeren van vele gesprekken, heb ik decennia-lang uitvoerig onderzoek verricht bij vooral het Regio-naal Archief Nijmegen, het ministerie van Justitie, het Nationaal Archief en het NIOD. Het zeer uitvoerige onderzoek in de archieven van de Bijzondere Rechtsple-ging en het Nederlands Beheersinstituut was van grote betekenis voor dit boek – een onderzoek dat een soms nauwelijks te bevatten en gruwelijk inzicht gaf in de perfide jacht op Nijmeegse Joden.

Voor Joden verboden is niet zozeer de (wetenschappelijke) geschiedenis van de Joodse gemeenschap van Nijmegen in de Tweede Wereldoorlog. Het is vooral het persoonlijke verhaal van woede, wanhoop, ongeloof, niet te bevatten verdriet, maar soms ook geluk en hoop in deze donkere jaren. Het verhaal van honderden mensen die nooit de kans kregen om de lente, zomer, herfst en winter van het leven te beleven en geslachtofferd werden door het nazibewind en zijn trawanten.

Naast de geschreven portretten is een aantal bijdragen opgenomen over de vluchtelingenproblematiek vooraf-gaand aan de Tweede Wereldoorlog, de aanmeldings-plicht voor Joden in 1941, de razzia’s die in Nijmegen werden gehouden in 1942, het confisqueren van Joods bezit en de arrestatie van gemengd gehuwde Joden in 1944. Achterin volgt een hoofdstuk met geschreven portretten van Nijmeegse agenten en hun handlangers die betrokken waren bij de verbeten jacht op Joden. Wie waren zij en wat bewoog hen tot deze gruwelijke daden? Mede aan de hand van deze bijdragen zijn de vaak niet te bevatten *petites histoires* van omgekomen Joodse Nijme-genaren en zij die in de stad een veilig onderkomen zoch-ten beter te plaatsen.

Nijmegen was een van de zwaarst getroffen gemeenten in de Tweede Wereldoorlog. Het verdient lof dat particuliere lokale initiatieven hebben geleid tot belangwekkende (digitale) publicaties die de Nijmeegse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in woord en beeld portretteren. We denken hierbij met name aan de boeken *De pijn die blijft. Ooggetuigen van het bombardement van Nijmegen 22 februari 1944* (Nijmegen 2005, gewijzigde heruitgave 2019) en *Het verdriet van Nijmegen 1940-1945. Slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog* (Nijmegen 2019) van Bart Janssen. De website oorlogsdodennijmegen.nl wordt nog dage-lijks bijgehouden en portretteert alle Nijmeegse oor-logsslachtoffers. De website oorloginnijmegen.nl beschrijft hoe de Tweede Wereldoorlog zich in de stad voltrok en maakt het bronnenmateriaal, speciaal ten aanzien van Joodse slachtoffers, daarover voor iedereen toegankelijk.

Met *Voor Joden verboden* is nu wederom een groot deel van de Nijmeegse oorlogsslachtoffers beschreven en wordt eindelijk recht gedaan aan het onuitsprekelijke leed dat Joodse Nijmegenaren is overkomen.

Een kwarteeuw heb ik intensief onderzoek gedaan naar het drama dat zich in onze stad heeft voltrokken. Ik heb vele gesprekken gevoerd met hen die het vege lijf redden door onder te duiken of die de gruwelen van de concen-tratiekampen wisten te overleven. Ik luisterde met ongeloof, verdriet en ontroering naar hun verhalen en was en ben intens dankbaar voor het vertrouwen dat in me werd gesteld. Ik ben me er zeer van bewust dat het ophalen van deze verschrikkelijke geschiedenis vaak veel pijn en moeite heeft gekost.

Eenzelfde dankbaarheid gaat uit naar de kinderen van wie de (groot)ouders het slachtoffer van de Holocaust werden en die mij toelieten in hun verdriet – de oorlog heeft hen nooit verlaten.

Frank M. Eliëns
Nijmegen, voorjaar 2021

Inleiding

